

Karia Stratonikeia Territoriumu'ndan MÖ 7. Yüzyıl Mezar Buluntusu Skarabe Amuletler

Nihal DURNAGÖLÜ*

Abstract

Scarabe Amulets from 7th Century BC Graves of Stratonikeia in the Carian Territory

Although the cultic relations of Stratonikeia and its environs, one of the cities in the interior of the Carian Region, with Egypt began in the Archaic Period, what is known on this subject is limited. As a result of the extensive archaeological investigations carried out in the northwest of the basin within the borders of Muğla Yatağan in the last 30 years, important findings that will contribute to the historical chronology of the region have been uncovered. This geography, which has hosted settlements belonging to different periods from the Chalcolithic Period to the present day, is generally clustered in the fertile valleys and slopes in the Eskihisar, Turgut, and Yeşilbagcılar regions. Stratonikeia has become one of the important centers of the region with its structures that started to be built since the 6th century BC. The settlement and necropolis areas unearthed in and around Stratonikeia contain a multi-layered cultural heritage texture. These settlements and necropolis areas, which are generally located within the Khrysaoris Region in the Archaic Period and Idrias Region in the Classical Period, remain within the territorium of Stratonikeia. Amulets with apotropaic function, which are grave finds in the rural Stratonikeia region and represented by a few examples, belong to different types and include various forms and materials, each associated with a different deity and function. All of these amulets provide information about the beliefs, cults, and trade of the region, provide definite archaeological evidence that

* Nihal DURNAGÖLÜ, Dr., Pamukkale Üniversitesi, Stratonikeia Kazısı, Yatağan-Muğla. E-posta: nihalkurum@gmail.com Orcid No: 0000-0002-7498-6015.

Buluntuları çalışmama olanak sağlayan, her türlü desteğini esirgemeyen Muğla Müze Müdürü Gülnaz SAVRAN'a ve önerileriyle çalışmaya katkı sağlayan değerli hocam Prof. Dr. Bilal SÖĞÜT'e çok teşekkür ediyorum. Mezarların çizimleri M. Özbek ve buluntuların/skarabelerin çizimleri N. Durnagölü tarafından yapılmıştır.

these relations are quite old, and show that this dissemination reached the interior and mountainous parts of Caria by various means and was respected. The subject of this study is only a part of these amulets, namely the faience scarabs recovered as burial gifts from three separate children's graves of the same level from the Degirmenderesi necropolis in the territory of Stratonikeia. These scarabs, which were mainly used as protective amulets to ward off evil, constitute a unique group of finds recorded as eastern artifacts that reached the Carian Region with the influence of Mediterranean trade. The technical characteristics, iconography, ritual contexts, and functions of the scarabs, which are dated to the 7th century BC according to their context, have been evaluated, and some possibilities about their origin have been emphasized. It is believed that these scarabs, which will contribute to the studies in the Aegean world from different angles and will take their place in the existing literature, show the stylistic characteristics of Aegean imitation productions.

Keywords: Karia, Stratonikeia, Archaic Period, Amulet, Faience Scarab, Egyptian İmitation

Öz

Karia Bölgesi'nin iç kesimindeki kentlerinden biri olan Stratonikeia ve çevresinin kült açısından Mısır ile ilişkileri Arkaik Dönemde başlamakla birlikte bu konudaki bilinenler sınırlıdır. Muğla Yatağan sınırları içerisinde, havzanın kuzey batısında son 30 yılda sürdürülen kapsamlı arkeolojik araştırmalar sonucunda, bölgenin tarihsel kronolojisine katkıda bulunacak önemli bulgular ortaya çıkartılmıştır. Kalkolitik Dönem'den günümüze farklı devirlere ait iskâna ev sahipliği yapan bu coğrafya genel olarak Eskihisar, Turgut ve Yeşilbağcılar bölgesinde yer alan verimli vadi ve yamaçlarda kümelenmiştir. MÖ 6. yüzyıldan itibaren inşa edilmeye başlayan yapılarıyla bölgenin önemli merkezlerinden biri haline gelen Stratonikeia ve çevresinde ortaya çıkartılmış olan yerleşim ve nekropol alanları çok katmanlı bir kültürel miras dokusunu bünyesinde barındırmaktadır. Genel olarak Arkaik Dönem'de Khrysaoris, Klasik Dönem'de Idrias Bölgesi içerisinde yer alan bu yerleşim ve nekropol alanları, Stratonikeia'nın territoriumu içinde kalmaktadır. Stratonikeia bölgesinin kırsalında mezar buluntusu olan ve sayılı örneklerle temsil edilen apotropeik işleve sahip amuletler farklı tiplere aittir ve her biri farklı bir tanrı ve işlevle ilişkilendirilen çeşitli form ve malzeme içermektedir. Söz konusu amuletlerin tümü bölgenin inanç, kült ve ticareti hakkında bilgi vermekte, bu ilişkilerin oldukça eski olduğu konusunda kesin arkeolojik veriler sunmakta ve bu yayılımın çeşitli yollarla Karia Bölgesi'nin iç ve dağlık kesimlerine kadar ulaştığını ve saygı gördüğünü göstermektedir. Bu çalışmanın konusunu söz konusu amuletlerin sadece bir kısmını oluşturan Stratonikeia territoriumu içindeki Degirmenderesi Nekropolü'ne ait aynı kottaki üç ayrı çocuk mezarında gömü hediyesi olarak ele geçmiş olan fayans skarabeler oluşturmaktadır. Ağırlıklı olarak kötülüğü def etmek için koruyucu muskalar olarak kullanılan bu skarabeler Akdeniz ticaretinin etkisiyle Karia Bölgesi'ne ulaşan doğu menşeli eserler olarak kayıt altına alınan özgün bir buluntu grubunu oluşturmaktadır. Kontekstine göre MÖ 7. yüzyıla tarihlenen skarabelerin teknik özellikleri, ikonografisi, ritüel bağlamları ve işlevleri ile birlikte genel bir değerlendirmesi yapılmış, bunların kökeni konusunda bazı olasılıklar üzerinde durulmuştur. Ege Dünyası'ndaki çalışmalara farklı açılardan katkı sağlayacak ve mevcut literatürde yerini alacak bu skarabelerin üslup olarak Ege yapımı taklit üretimlerinin özelliklerini gösterdiği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Karia, Stratonikeia, Arkaik Dönem, Amulet, Fayans Skarabe, Mısır Taklidi

Giriş

Muğla'nın Yatağan ilçesindeki geniş havzanın kuzeybatısında son 30 yılda sürdürülen kapsamlı arkeolojik araştırmalar sonucunda, bölgenin tarihsel kronolojisine katkıda bulunacak önemli tespitler yapılmıştır. Kalkolitik Dönem'den günümüze farklı devirlere ait iskâna ev sahipliği yapan yerleşimler, genel olarak Eskihisar, Turgut ve Yeşilbağcılar bölgesinde yer alan verimli vadi ve yamaçlarda kümelenmiştir. Bu bölgede Muğla Müzesi başkanlığında Değirmenderesi'nde Demir Çağ II tabakasında gerçekleştirilen kazılar sırasında bulunan üç mezarda kontekstleri ile birlikte ele geçen ve üç örnekle temsil edilen fayanstan yapılmış MÖ 7. yüzyıla tarihlendirilen skarabeler bu çalışmada ele alınmış ve bölge arkeolojisi, kültü ile ticari ilişkileri açısından değerlendirilmiştir.

Tunç endüstrisinden demir teknolojisine geçiş olarak da adlandırılan ve ikinci binin sonlarında, sonuçlarıyla Akdeniz Dünyası'nda kaosa neden olan göç ve savaşları içeren bir dizi olay cereyan etmiştir. Geç Tunç Çağı ile Demir Çağı arasındaki geçiş döneminde Doğu Akdeniz'de yaşanan olaylarla birlikte merkezi otoritenin yıkılması ve akabinde sosyolojik ve kültürel organizasyonlar başta olmak üzere ticaret¹ ve inanç sistemlerinde karmaşık ve olumsuz bir tablo ortaya çıkmıştır. Bu süreç Akdeniz Geç Tunç Çağı topluluklarının kısmen yok olmasına sebep olmuş; batıda Miken uygarlığı Anadolu'da ise Hitit İmparatorluğunun yıkıldığı bu dönemde 1. binin başları için Mısır devletinin siyasal organizasyonu MÖ 11. yüzyılın ilk yarısına kadar kendini koruyabilmiştir. Bu yönüyle Mısır kültürel etkileri bir süre daha Fenike, Girit, Euboea başta olmak üzere Kıbrıs, Suriye, Filistin ve Anadolu'da 1. binin başlarından itibaren etki alanına kült ve inanış ekseninde devam etmiştir².

Akdeniz Dünyası'nın merkezinde bulunan ve belirleyici rol üstelenen Mısır kültürünün 1. bine ait ilk bulguları Kalabrien'deki Torre Galli Nekropolü ve Lefkandi³ (Euboea) nekropol buluntuları ile kendini göstermeye başlamış, MÖ 8. yüzyılın ilk yarısından itibaren ise İtalya ve Ön Asya'yı etkisi altına almıştır. İtalya ve Kıta Yunanistan bölgesindeki Mısır eserlerinin bulunduğu zaman dilimi ağırlıklı olarak MÖ 8. ve 6. yüzyıl arasını kapsamaktadır. Söz konusu Mısır eserlerinin Batı Anadolu'ya giriş kapısı, önemli buluntu merkezlerinden Rhodos adasıyla başlamış ve Mısır etkili üslupla yapılmış eserlerin büyük bir kısmı özellikle Rhodos'un üç ana şehir devleti olan Lindos,

1 MÖ I. Binde Anadolu ve Mezopotamya arasındaki ticari ilişkiler için bk. Coşkun v.d. 2021.

2 Bonnet – Delforge 1999, 255; Hölbl 2008, 281; Eroğlu 2014, 43-55; Apostola – Kousoulis 2019, 9-10.

3 Ege Dünyası'nda Proto-Geometrik, Geometrik ve Arkaik dönemlere tarihlenen ve Mısır tipi amulet içeren 71 gömüden en erken olanları Lefkandi'de belgelenmiştir. Sub-Protogeometrik Dönem'e (MÖ 9. yüzyılın ilk çeyreği) tarihlenen ve içinde tanrıça Sekhmet'e ait 53 amulet ile Isis'e ait bir amuletten oluşan bir kolyenin yerleştirildiği çocuk mezarı (T22), çok sayıda altın ve bronz broşla birlikte bulunmuştur. Lefkandi'de Sekhmet ve Isis'in amuletlerine sonraki yüzyıllarda Ege'de iyi bilinen Ptah-Pataikos gibi birkaç daha nadir tip eşlik etmiştir. Lefkandi dışında, Protogeometrik Dönem'de bu tür Mısır etkili amuletlerin görülmesi daha seyrek ancak Vrokastro nekropollerinin yanı sıra Knossos (Fortetsa ve Tekke) yakınlarında bulunanlar yine de bazı örnekler sunmaktadır. Fortetsa'nın 9 numaralı mezarında Sekhmet'in amuleti görülürken skarabeler hem Knossos'ta hem de Vrokastro'da birkaç örnekle temsil edilmiştir (Barcat 2019, 224).

Ialysos ve Kamiros'taki Athena Kutsal Alanından gelmiştir⁴. Geç Tunç Çağı'ndan bu yana Rhodos, Doğu Akdeniz'in deniz yollarındaki stratejik coğrafi konumu nedeniyle ticari ve kültürel ilişkilerde önemli bir rol oynamıştır⁵. Rhodos ile başlayan bu süreç İonia'da Miletos⁶, Ephesos⁷, Klazomenai⁸, Erythrae⁹, Phokaia¹⁰, Klaros¹¹; Lidya'da Sardes¹²; Karia'da Stratonikeia, Pedasa¹³, Datça/Emecik¹⁴ ve Iasos¹⁵; Aiolis'de Smyrna¹⁶, Kyme¹⁷ ve bir Troas kenti olan Antandros'da¹⁸ yayınlanmış olan farklı tiplerde orijinal Mısır ya da Mısır taklidi eserlerin görüldüğü merkezlerle devam etmiştir. Skarabe, tanrıça heykelcikleri gibi fayans amuletlerden Samos Hera'da¹⁹ bulunanları önemlidir. Bu çerçevede değerlendirilebilecek Mısır menşeli bu amuletler deniz aşırı iyi ilişkileri de göstermektedir. Fenike taklitlerinin yoğun görüldüğü bu bölgelerde Ege'nin her iki yakasında fayans amulet üretimi yapılmaya başlanmıştır. MÖ 8. yüzyıl başlarından itibaren üretilen bu amuletler Batı Anadolu'da Miletos ve Ephesos'taki tapınaklarda bulunmuştur. Ancak MÖ 1. binyılın ortalarında, uluslararası bir ticaret merkezi haline gelen liman bölgesi Nil Deltası'nda Naukratis²⁰ fayans atölyelerinden gelen skarabeler taklit üretimlerini geride bırakarak daha geniş bir coğrafyaya yayılmayı başarmış, amuletlerin neredeyse tamamı buldukları bölgelerde kutsal alanlar ya da mezarlıklarda ortaya çıkartılmıştır²¹.

4 Hölbl 2008, 281-282; Apostola-Kousoulis 2019, 12-13. Ialysos adak sunusu skarabeler için ayrıca bk. fig. 1-12. Ayrıca bk. Arkaik Dönem'den itibaren amulet repertuarı küçük fayans pandantiflerin ortaya çıkmasıyla genişlemiştir. Athena'nın Lindos, Camiros ve Ialysos kutsal alanlarında bu objelerden yüzlerce bulunurken, Arkaik dönem Rhodos mezarlarında birkaç örnekle temsil edilmiştir (Barcat 2019, 225). Malta buluntusu Mısır eserleri hakkında yürütülen çalışma için ayrıca bk. Sister 2012, 19-31, kat. 1-4.

5 Apostola – Kousoulis 2019, 13.

6 Özkan 2007, 98-99, Res. 14; Hölbl 1999, abb. 1-37 (fayans); Caman 2016, kat. no. 326-328 (2 adet skarabe, 1 adet fayans heykelcik, MÖ 7-6. yüzyıl).

7 Özkan 2007, 98, 103, res. 13, 20; Hölbl 2008, kat. no. 220, 222, 223, 227 (MÖ 7. yüzyıl), kat. no. 227-230 (MÖ 8. yüzyılın sonu-7. yüzyılın ilk yarısı); Caman 2016, kat. no. 295-325 (MÖ 8-6. yüzyıl).

8 Caman 2016, 140 (Mısır lahitlerini anımsatan apsidal ve sandık formu lahitler).

9 Gültekin 1968, fig. 1-22 (fayans); Caman 2016, kat. no. 331-352 (Mısır taklidi, fayans, MÖ 7. yüzyılın sonu-MÖ 6. yüzyılın başı).

10 Özyiğit 2000, 4, res. 6-8 (MÖ 6. yüzyılın 2. çeyreği).

11 Caman 2016, kat. no. 329-330 (Tunçtan Sobek formunda heykelcik, skarabe, MÖ 8-7. yüzyıl).

12 Caman 2016, kat. no. 290-291-292-293-294 (1 adet skarabe, 4 adet mühür yüzüğü, Demir Çağı).

13 Caman 2016, kat. no. 358; Bulut 2018, fig. 4, kat. no. 25; Bulut 2019, 104, fig. 2 (MÖ 6. yüzyılın ilk çeyreği).

14 Özkan 2007, 104, res. 22; Caman 2016, 141 (atmaca figürini, fayans boncuklar, adak taşıyan şekilde betimlenmiş figürinler, pişmiş topraktan büyük boy figürinlere ait parçalar, MÖ 7. yüzyılın sonu-MÖ 6. yüzyılın ilk yarısı).

15 Özkan 2007, 103, res. 21; Caman 2016, kat. no. 357 (Osiris heykelciği başı, I. Psametikos).

16 Özkan 2007, 98, (Mısır taklidi eser, MÖ 600-550).

17 Özkan 2007, 101-102, res. 18; Caman 2016, kat. no. 353-355 (tunçtan İmhotep heykelciği, fayanstaki Thoth heykelciği/amuleti, fayanstaki ushapti).

18 Polat v.d. 2005, 104, res. 13 (Melis Nekropolü, MÖ 7. yüzyılın 2. yarısına ait bebek mezarı, bir adet fayans aryballos ve Rhodos üretimi fayans kadın figürin); Özkan 2007, 100, res. 16; Caman 2016, kat. no. 359-360 (Melis Nekropolü, skarabe, fayans figürin, MÖ. geç 7. yüzyıl-erken 6. yüzyıl).

19 Eren 2012, 87-95.

20 Naukratis üretimi skarabe ve skarabe kalıpları için bk. Masson 2018, 1-40.

21 Hölbl 2008, 281-282, Boonstra 2020, 76-77.

Amuletler ve İşlevleri

Bu çalışma kapsamında değerlendirmeye aldığımız skarabelerin tümü amulet ya da bir diğer deyişle muska olarak tanımlanmaktadır. Latince ‘*amuletum*’²²; arapça ‘*hamulet*’ (giyilen ya da taşınan bir şey)²³ kelimesinden türeyerek dilimize yerleşen bu nesnelerin ortaya çıkışları ya da taşıdıkları anlam ait oldukları kültürün dini inançlarıyla bağlantılı olarak değişkendir²⁴. Antik Mısırlılar kötülüğü savuşturmak ve iyi şansını çekmek için amuletlerin gücüne inanmışlardır²⁵. Söz konusu bu amuletler takılara dâhil edilmiş, ritüellerde kullanılmış, giysilere dikilmiş veya bir mumyanın bandajları arasına yerleştirilmiş hem canlılar hem de ölümler onları hastalıklara, doğal afetlere ve düşmanların kötü isteklerine karşı koruyucu bir önlem olarak kullanmışlardır. Bu amuletler çoğunlukla antik Mısır’ın kutsal böcekleri olan skarabeler; yine Mısır’ın yerel tanrılarıyla özdeşleştirilmiş küçük tanrı figürleri ya da sembollerinin yanı sıra hiyeroglifler, hayvanlar, bitkiler (leylak, palmye, üzüm, lotus vs.) ve vücut parçalarının şeklini almışlardır²⁶. Eski Krallık’ta özellikle kurbağalar, su aygırları, inekler, akbabalar, aslanlar ve akrepler olmak üzere çeşitli türlerde hayvan muskaları ortaya çıkmıştır. Hayvan başlı ilk insan tılsımları da yine bu dönemde doğmuş ve böylece sonraki bin yılda tapınılacak olan büyük tanrıların habercisi olmuştur²⁷. Bu amuletlerden özellikle güçlü olanlar ve yaygın olarak kullanılanlar ankh sembolü (yaşam), skarabe (ebedi yenilenme) ve dijed sütunu (istikrar) dur²⁸. Eski Krallıkta ankh sembolü, oudjat gözü, dijed sütunu ve Isis’in düğümü gibi amuletler yaratılmış, Yeni Krallık’ta tüm önemli tanrılar temsil edilmiştir. Bu dönemde Osiris ve Amon muskaları daha az yaygındır. Ölen kişiyi bir dizi cenaze muskasıyla gömme geleneği de bu dönemde ortaya çıkmıştır²⁹. Pişmiş toprak, frit/fayans, değerli metallere (altın veya bronz) ve yarı değerli taşlar gibi farklı malzemelerin çok çeşitli formlarda biçimlendirilmesiyle oluşturulan bu apotropaik nesnelere yenilenme ve yeniden doğma inancı ile yakından ilişkilidir³⁰. Özellikle pişmiş topraktan yapılan amuletler, küçük boyutlarına rağmen özellikle geç dönemde son derece detaylıdır³¹. Kökeni Mısır ve Mezopotamya’ya dayanan bu amuletlerin çeşitliliği ve sayıca fazlalığı aslında Herodotos’un “Mısırlılar diğer halklardan daha fazla dindardır” açıklamasının altında yatan yüzlerce tanrı ve tanrıça, tapınaklar ve rakipsiz bir mitolojidir³². Mısırlılar için amulet biçimli takılar ölen kişiyi öbür dünyaya hazırlamak için gerek cenaze törenlerinde gerekse yaşayanların kostümlerinde önemli bir süsleme aracı olmuştur³³

22 Aslan – Yeğin 2021, 115.

23 David – David 1992, 14.

24 Aslan – Yeğin 2021, 115.

25 David – David 1992, 14.

26 David – David 1992, 14.

27 Nelis – Delvaux 2009, 213.

28 David – David 1992, 14.

29 Nelis – Delvaux 2009, 213. Mısır menşeli amulet çeşitleri ve ayrıntılı bilgi için bk. 213-259.

30 Nelis – Delvaux 2009, 213; Yağcı 2007a, 277; Yağcı 2007b, 321.

31 Nelis – Delvaux 2009, 213.

32 Wilkinson 2016, 6.

33 Andrews 2014, 6.

ve bir önlem olarak çağlar boyunca kullanılmıştır³⁴. Söz konusu amuletlerin kullanımı Hristiyanlığın ortaya çıkıp yayılmasının ardından ve Yakın Doğu İslam toplumlarından günümüze kadar devam etmiştir³⁵. Bu süreç içinde aynı düşüncenin bir yansıması olarak amuletler Stratonikeia çevresinde de ele geçmiştir. Stratonikeia territoriumu'nda ele geçen amuletler farklı tiplere aittir. Bu çalışmada söz konusu amuletlerin sadece bir kısmını oluşturan skarabeler ele alınmıştır. Bu bağlamda Değirmenderesi mevkisi mezar buluntusu hiyeroglif işaretler bulunan skarabe amulet grubuna ait fayanstan üretilmiş 3 adet skarabe değerlendirilmiştir.

Değirmenderesi Skarabe Amuletler ve Arkeolojik Kontekstleri (Fig. 1-4)

Demir Çağ II tabakasında yapılan kazılar sırasında bulunan ve üç örnekle temsil edilen³⁶ (Kat. no. 1-3; Fig. 1-3) fayanstan³⁷ yapılmış skarabelerin tümü Muğla Müzesi başkanlığında gerçekleştirilen 2019 yılı Değirmenderesi³⁸ nekropol çalışmalarından aynı kottaki üç ayrı mezardan gelmiş, tabakasına ve kontekstine göre Sub Geometrik-Erken Arkaik Döneme tarihlenmiştir³⁹. Bu objelerin bu tarihten daha öncesinde üretilip üretilmedikleri konusunda net bir şeyler ortaya koymak zordur. Muhtemelen üretildiklerinden çok daha geç bir tarihte mezar hediyesi olarak kullanım görmüş bir aile yadigarı olarak tanımlanabilir. Burada ortaya konabilecek net sonuç ise arkeolojik bağlamlarından hareketle bu objelerin son kullanımının bilinmesidir. Kontekstindeki kaplar, bölgedeki Demir Çağı II yerleşmelerine özgü basit ve bezemesiz formlardan oluşmakta ve skarabeler için önerilen tarihle de uyum göstermektedir. Mısır ile olan yakın ilişkilerin bir yansıması olan taklit üretim olduğu düşünülen skarabelerin taban kısmında hiyeroglif işaretler yer almaktadır. Söz konusu skarabeler Değirmenderesi kazılarından gelen Mısır etkili üslupla yapılmış ilk örnekler olması açısından da önemlidir. Ayrıca Ege Dünyası'ndaki skarabelerin tipolojisi ve kökenleri üzerine yürütülen çalışmalara da katkı sağlamaktadır.

34 Atik 2007, 200; Aslan – YeğİN 2021, 115.

35 Aslan – YeğİN 2021, 115.

36 Durnagölü 2020, 439, dn. 1805.

37 Fayans malzeme ve yapım tekniği hakkında bk. Karaaslan 2013, 20-31.

38 Muğla İli, Yatağan İlçesi'nde, Yeşilbağcılar Mahallesi yeni yerleşim alanının yaklaşık 750 m kuzeybatıda yer almaktadır.

39 Alanda yapılan kazı çalışmalarında gerek sondaj gerekse mezarda açığa çıkarılan çanak-çömleğe göre dolgu tabaka MÖ 8. yüzyılın ortasından 6. yüzyılın sonuna kadar olan bir dönem kapsamaktadır.

1- 19DDM112 Numaralı Örgü-Tekne Mezar⁴⁰ (MÖ 670-630) (Fig. 1)

Mezara ait skarabe (kutsal Mısır böceği) (Kat. No. 1; Fig. 4-5, Tip 1a), kontekstindeki bronz fibula⁴¹ ile birlikte bulunmuştur. Mezar içinde dağınık şekilde biri 30 aylık, diğeri 6-12 ay aralığında olduğu anlaşılan iki bebeğe ait kemiklere rastlanmıştır.

2- 19DDM145 Numaralı Örgü-Tekne Mezar⁴² (MÖ 670-630) (Fig. 2)

Mezara ait skarabe (kutsal Mısır böceği) (Kat. No. 2; Fig. 4-5 Tip 1b), kontekstindeki pişmiş toprak biberonla⁴³ birlikte bulunmuştur. Mezar içinde dorsal pozisyonda 6-12 ay aralığında olduğu anlaşılan bir bebeğe ait iskelete rastlanmıştır.

3- 19DDM114 Numaralı Örgü-Tekne Mezar⁴⁴ (MÖ 670-630) (Fig. 3)

Mezara ait skarabe (kutsal Mısır böceği) (Kat. No. 3; Fig. 4-5, Tip 1c),

40 Mevki: Değirmenderesi 2491 numaralı parsel. Yeri: 18DDS420 numaralı sondaj içerisinde bulunan mezar; S.5'in 26,35 m güneybatısında, S.6'nın 9,60 m güneydoğusunda ve 479,55 m kot seviyesinde bulunmuştur. Tipi: Örgü Tekne. Ölçüleri: Uz.: 1,18; Gen.: 0,47; Der.: 0,38 m Taban Seviyesi: 479,17 m Mimarisi: Kuzey-güney doğrultusunda yapılmış mezar üzerinde üç adet kapak taşı bulunmaktadır ancak mezarın uğradığı tahribat nedeniyle kuzey yönünden ikinci sıradaki kapak taşı yerinde bulunamamıştır. Kapak taşları arasından sızan toprak ile mezarın içinin dolduğu görülmüştür. Uzun kenarlar moloz taşların üç sıra örülmesiyle, kısa kenarlar birer adet plaka taş ile sınırlandırılmıştır. Güney kısa kenarda kapak taşını desteklemek amacıyla plaka taş üzerine iki adet destek taşı konulduğu görülmüştür.

41 Kazı Env. No: 19DDM112-B01. Ölçü: Yü.: 1,7; Gen.: 1,8; İğne Uz.: 1,8; İğne Kal.: 0,1 cm. Yapım Tekniği: Döküm tekniği ile bronzdan yapılmıştır. Tanım: Yay kısmı yuvarlak kesitlidir. Yuvarlak kesitli kol kıvrılarak iğneyi, yassı kesitli kol ise kıvrılarak iğnenin oturduğu yuvayı oluşturmaktadır.

42 Mevki: Değirmenderesi 2491 numaralı parsel. Yeri: 19DDS420 numaralı sondaj içerisinde bulunan mezar sabit 3'ten 2,55 m kuzeydoğuda, sabit 4'ten 12,40 m güneybatıda, sabit 3'ten 0,23 m derinlikte 480,363 m kot seviyesinde bulunmaktadır. Tipi: Örgü Tekne. Ölçüleri: İçten içe uz.: 0,75 m; dıştan dışa uz.: 1,08 m; içten içe gen.: 0,32 m; dıştan dışa gen.: 0,87 m, derinlik: 0,36 m. Taban Seviyesi: 480,003 m Mimarisi: 19DDM145 numaralı mezarın kapak kısmı iki parçadan oluşmaktadır. Doğu batı doğrultulu mezar örgü tekne tipinde yapılmıştır. Doğu kısa kenar tek sıra, batı kısa kenar 2 sıra, kuzey uzun kenar 3 sıra ve güney uzun kenar 2 sıra halinde taşlardan örülmüştür. Mezar içerisinde yapılan seviye indirme çalışmaları sonucu çocuk iskeletinde rastlanmıştır. İskeletin baş kısmı asıl yerinde olmayıp kalça kısmına doğru kaymıştır.

43 Kazı Env. No. 19DDM145-PT01. Ölçü: Yü.: 9,7; Ağz. Çap.: 5,4-5,3; Dip Çap.: 4; Göv. Çap.: 8,8; Cid. Kal.: 0,2-0,3; Kulp Yü.: 6,5; Kulp Gen.: 3,4; Kulp Kal.: 1,5-0,7; İç Der.: 9,4 cm. Yapım Tekniği: Koyu gri (5YR 4/1) renkte hamurlu, çok yoğun, ince ve orta boyutta gümüş mika, kireç ve organik katkılı, orta kalitede hamur yapısı, yüzeyi perdahsız, pürüzlü ve gözenekli. Tanım: Yonca ağzılı, şişkin küresel gövdeli, düz diplidir. Ağzıdan hafif taşarak gövde üzerine bağlanan yassı kesitli dikey kulpludur. Gövde ortasında yuvarlak kesitli emzik yer almaktadır. Çark yapımı olup orta derecede fırınlanmıştır.

44 Mevki: Değirmenderesi 2491 numaralı parsel. Yeri: 18DDS420 numaralı sondaj içerisinde bulunan mezar; S.5'in 29,00 m güneyinde, S.6'nın 28,75 m güneydoğusunda ve 479,15 m kot seviyesinde bulunmuştur. Tipi: Örgü Tekne. Ölçüleri: Uz.: 0,79; Gen.: 0,41; Der.: 0,30 m Taban Seviyesi: 478,85 m Mimarisi: Kuzey-güney doğrultusunda yapılmış mezar üzerinde dört adet kapak taşı bulunmaktadır ancak kuzey yönünden üçüncü sıradaki kapak taşı uğradığı doğal tahribat nedeniyle yerinde bulunamamıştır. Kapak taşları arasından sızan toprak ile mezarın içinin dolduğu görülmüştür. Uzun kenarlar moloz taşların üst üste üç sıra örülmesiyle, kısa kenarlar birer adet plaka taş ile sınırlandırılmıştır. Kuzey kısa kenarda kapak taşını desteklemek amacıyla herhangi bir destek taşı görülmezken, güney kısa kenarda bir adet destek taşı olduğu görülmektedir.

kontekstindeki bronz topuz başlı gözlü iğne⁴⁵, demir maşa⁴⁶ ve pişmiş toprak minyatür çömlek⁴⁷ ile birlikte bulunmuştur. Mezar içinde dağınık şekilde 6-12 ay aralığında olduğu anlaşılan bir bebeğe ait kemiklere rastlanmıştır.

Alt kısmında genellikle hiyeroglif ve geometrik tasarımların yer aldığı küçük ve taşınabilir yapıdaki skarabe adı verilen oyulmuş amulet ya da muskalar, Mısır sınırlarının ötesinde yaygın bir kullanım alanı bulmuş, Orta Krallıktan bu yana antik Mısır'da en popüler muska biçimi olmuştur⁴⁸. Krallar, ileri gelenler veya sıradan insanlar tarafından yaşamları boyunca kullanılmış, mumyalara ve mezarlara yerleştirilmişlerdir⁴⁹. Bilindiği gibi Mısır'da güneş kutsaldır ve güneş tanrısının şafak görünümü olarak kişileştirilen yaratıcı tanrı Khepri (Khepny, Khopri) güneş tanrısı Ra'nın dört ana biçiminden biridir. Mısır mitolojisinde ülkelerinde çok rastlanılan ve skarabe adı verilen böceklerle özdeşleştirilmiş, bazen bir skarabe bazen de skarabe başlı bir tanrı olarak tasvir edilmiştir. Mısır böceklerinin yumurtalarını yerleştirmek için gübreden yaptığı bir topu yuvarlayışı, güneşin doğuş ve batışına – Khepri (doğan güneş), Ra (öğle güneşi), Atum (akşam güneşi) – benzetilmiştir. Güneş tanrısına yapılan bu benzetme kendiliğinden yaratılışı ve yeniden doğuşu sembolize eden sakarabelere kutsal bir özellik kazandırmış ve 2500 yıllık bir süre boyunca yapay ve organik malzemedeki milyonlarca kutsal Mısır böceği sahibine⁵⁰ büyümlü bir koruma sağlamak ve ayrıca mühür görevi görmek için yüzük ve kolye şeklinde üretilmiştir. Skarabelerin düz olan alt kısmında genellikle kralların isimlerini ve unvanını taşıyan bir yazı veya tasarım bulunmaktadır. Krallar ayrıca saltanat olaylarını anmak için de bu skarabeleri bir nevi madalya gibi kullanmışlardır. Ayrıca mumyaların bandajları arasında, kalbin üzerine gelecek şekilde yerleştirilen ve Ölüler Kitabı'ndan bir büyü yazılan kalp skarabeleri, kıyamet gününde kalbi korumak ve kalbin sahibinin aleyhine tanıklık etmemesi adına kalbi susturup onun yerini alarak bir nevi vekil görevi görmesi içindir⁵¹. Söz konusu kalp skarabeleri ve saltanatın önemli olaylarının anlatıldığı – Firavun Amenhotep III'ünkiler gibi – hatıra skarabeleri dışında çoğunlukla küçük boyuttadır ve birkaç santimetreyi geçmezler. Skarabelerde tercih edilen renklerin de bir anlamı vardır; yenilenme ve yeniden doğuş için

45 Kazı Env. No. 19DDM112-B01. Ölçü: Uz.: 6,8; Topuz Çap.: 0,4; Kal.: 0,2 cm. Tanım: Yuvarlak kesitli gövdenin ucu sivri, baş kısmı bikonik biçimlidir. Bikonik topuzdan gövde kısmına geçişte iplik geçirilmek üzere bir delik bulunmaktadır.

46 Kazı Env. No. 19DDM114-D01. Ölçü: Uz.: 5,4; Kal.: 0,2; Gen.: 1,5 cm. Tanım: Yassı levha formunda, uzun dikdörtgen uçlu basit bir tipe aittir. İki ucun birbirine bakacak şekilde kıvrılmasıyla maşa ya da cımbız formu verilmiştir. Kıvrılan kısım alan oval formda açık bırakılmıştır.

47 Kazı Env. No. 19DDM114-PT01. Ölçü: Yük.: 7,4; Göv. Çap.: 7,7; Ağz. Çap.: 5,8; Kaide Çap.: 3,5 cm. Yapım Tekniği: Açık kahve (7,5YR 6/3) renkte hamurlu, yoğun farklı boyutlarda gümüş mika ve kireç katkılı, az gözenekli hamurdan yapılmış. Tanım: Yuvarlak geniş ağızlı, küresel gövdeli, düz diptir. Ağızdan oldukça taşarak yükselip gövdeye bağlanan yassı kesitli kulpludur. Çark yapımı olup iyi derecede fırınlanmıştır. Yüzeyde fırınlamadan kaynaklı kararmalar mevcuttur.

48 Nelis – Delvaux 2009, 255; Andrews 2014, 50; Boonstra 2020, 65.

49 Nelis – Delvaux 2009, 255.

50 Nelis – Delvaux 2009, 255; Pinch 2002, 152-153; Andrews 2014, 50; Stripling v.d. 2017, 186; Özdilek 2021, 93-94.

51 David – David 1992, 20.

yeşil veya mavi, güneş karakteri için ise altın renk tercih edilmiştir⁵².

Antik Mısır'da doğadan esinlenerek yaratılan bu imge, ticaret ile birlikte ilişkide olduğu Levant⁵³, Kenan ülkesi, Fenike, Suriye, Anadolu, Yunanistan, Kıbrıs ve adalara doğru yayılmış ve ardından da bu bölgelerde üretim yapılmaya başlanmıştır⁵⁴. Mısır orijinalleri ya da Ön Asya'da Fenikeliler tarafından yapılan kopyalar ihtiyacı karşılayamayacak duruma geldiğinde ise Ege bölgesi halkı fayans amulet ve özellikle de skarabe yapmaya kendileri başlamıştır. Böylece büyük bir olasılıkla Rhodos'a lokalize edilen bu tür Mısır eserlerinin Ege kopya üretimi başlamış ve MÖ 8. yüzyılın 2. yarısından 7. yüzyılın sonlarına dek olan dönem içinde seri halde basit fayans skarabeler ve az miktarda başka amuletler üretilmiştir. Özellikle skarabeler İalysos'un adak sunuları arasındaki en popüler kategoriye oluşturmaktadır. MÖ 7. yüzyılın sonlarına doğru ise Naukratis atölyelerinden gelen skarebeler bu üretimin son bulmasına neden olmuştur. Kolaylıkla tanınabilen Naukratis skarabeleri önceki Ege örneklerinden daha da geniş bir alana yayılmışlardır⁵⁵.

Antik Mısır'ın popüler amuletleri olan skarabelerin yaygın inanişâ göre kadın ve çocukları kötülöklere karşı koruyan nazarlıklar olduğu arkeolojik bağlamda da geçerliliğini korumaktadır⁵⁶. İtalya Bölgesi'nde Geç Geometrik Dönem çocuk mezarlarından yaklaşık 100 kadar skarabe bulunmuştur⁵⁷. Ayrıca İtalya'nın Sardinya eyaletinde bir Fenike yerleşmesi olan ve MÖ 7. yüzyılın sonundan MÖ 4. yüzyılın başına kadar bir kronolojiye sahip Monte Sirai Nekropolü'ndeki 50 numaralı kadın mezarından bir adet pişmiş toprak kap, bronz bileklik, maşa ve boncuklardan oluşan kolye dışında bir adet gümüş skarabe ele geçmiştir⁵⁸. Aynı nekropole ait 234.235.241 numaralı mezarda üç bireye ait iskelet kalıntılarında en az birinin çocuk olduğu tespit edilmiştir. Seramik kontekstine göre MÖ 4. yüzyıl ortalarına tarihlendirilen mezarda bir adet skarabe ele geçmiştir⁵⁹. Benzer şekilde 248 numaralı bir başka mezarda ölen kişinin sağ omuz hizasında steatitten bir skarabe bulunmuştur. Skarabenin varlığından dolayı mezar sahibinin yüksek sosyal statüye sahip bir kişiyi temsil ettiği düşünülmektedir. Seramik kontekstine göre bir önceki mezardan daha erken bir tarihten olup MÖ 7-6. yüzyıl aralığına tarihlendirilmiştir⁶⁰. İtalya bölgesine hem Yunanistan hem de Fenike'de bulunan skarabeler de eklenmiş ve arkeolojik bağlamlarından hareketle, bunların bereket tanrıçalarının kutsal alanlarındaki adak çukurlarından ve çocuk mezarlarından geldiği tespit edilmiştir⁶¹. Yunanistan'da ve İtalya Bölgesi'nde Geometrik ve Arkaik Dönem'de görölen uygulamaların aynı yüzyıllarda yani Üçüncü Ara Dönem'de,

52 Nelis – Delvaux 2009, 255.

53 Boonstra 2020, 65.

54 Özdilek 2021, 95.

55 Hölbl 2008, 282-283; Apostola – Kousoulis 2019, 13-18, Fig. 1-12. Rhodos'tan bir çocuk mezarından gelen skarabe ve kontekst buluntuları için ayrıca bk. Webb 2019, 20-21, Fig. 16-17.

56 Costanzo – Dubois 2014, 144; Özdilek 2021, 93, 106.

57 Hölbl 2008, 282.

58 Orquin 2014, 130-131, Fig. 31.

59 Guirguis 2010, 81-83, Fig. 71-72.

60 Guirguis 2010, 105-114, Fig. 173.

61 Hölbl 2008, 282.

Mısır'da devam eden uygulamalarla örtüştüğü, kraliyet hariç amuletlerin çoğunun kadın ve çocuk mezarlarından geldiği görülmüştür⁶². Benzer şekilde Mısır'ın Matmar Nekropolü'nde en çok amuletin skarabeler olduğu, ardından Wedjat gözleri, Sekhmet, Pataikos ve Bes amuletlerinin geldiği ve bu amuletlerin de yüzde 89'unun tıpkı Yunanistan'da olduğu gibi kadın ve çocukların mezarlarına eşlik ettiği tespit edilmiştir⁶³. Bu bağlamda Değirmenderesi örnekleri de Mısır, Yunanistan ve İtalya Bölgesi'nde saptanan tespitlere katkı sağlayacak önemdedir. Nitekim MÖ 7. yüzyıla tarihlendirilen Değirmenderesi skarabelerinin (fig. 1-5) tümü bebek mezarlarından gelmiştir. Mevcut verilere dayanarak Mısır'ın küçük taşınabilir eserlerinin amulet etkilerini savunmasız olan küçük çocuğun korunması ve kadının bereketi için göstermiş olduğu sonucuna rahatlıkla ulaşılabilir⁶⁴.

Monte Sirai Nekropolü ile Değirmenderesi Nekropolü'nde görülen bir diğer ortak yön ise skarabelere eşlik eden metal buluntulardır. Monte Sirai Nekropolü'nde 253 numaralı mezarda mezar sahibinin kişisel mezar eşyaları, her ikisi de göğüs kafesinin ortasında birbirine yakın konumda bulunan bir steatit skarabe ve küçük bronz maşa ile temsil edilmektedir⁶⁵. Yukarıda bahsi geçen Monte Sirai Nekropolü'ne ait 50 numaralı kadın mezarında da skarabeye eşlik eden bir bronz bileklik, maşa ve boncuklardan oluşan bir kolye ele geçmiştir⁶⁶. Görüldüğü üzere maşa ve skarabe her iki mezar için de ortak bir buluntu grubudur. Bu bölgede araştırma yapan M. Guirguis' göre söz konusu mezarlarda görülen bu uygulama göz önüne alındığında bronz maşa ya da cımbızlar, bazı mezarların cenaze görünürlüğüne artırmaya katkıda bulunan ayırt edici ve karakteristik bir unsuru temsil etmektedir. M. Guirguis mezar 253'te, ölünün göğsünün ortasındaki lokal olarak bulunan maşa ve skarabeden hareketle söz konusu her iki nesnenin de boyna takıldığını ve pandantif olarak birbirine bağlandığını ya da bunların mezar sahibinin üzerine kasıtlı olarak bir araya getirildiğini düşünmektedir⁶⁷. Benzer hediye seçiminin Değirmenderesi 114 numaralı mezarda da (fig. 3) görülmesi buluntu seçimi konusunda bilinçli davrandıklarını düşündürmektedir. Nitekim yukarıdaki örneklerden yola çıkarak Değirmenderesi 114 numaralı mezar konteksti içinde (fig. 3) birbirine yakın konumda bulunan bronzdan yapılmış bir adet topuz başlı gözlü iğne ile demir maşanın fayans skarabe ile bir kolyeyi oluşturmuş olabileceği ihtimali ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Değirmenderesi örneği (fig. 3) ile Fenike mezar-

62 Bu konu ile ilgili yapılan çalışma, Üçüncü Ara Dönem'den binden fazla mezarı farklı yönleriyle ele alan D. A. Aston tarafından yürütülmüş ve yaklaşık bin mezarın yedi yüzünde 86 farklı tipte amulet bulunduğunu tespit etmiştir. Amuletlerden en çok tercih edilenleri ise skarabelere ek olarak wedjat gözleri, Bes, Pataikos/Ptah, Sekhmet, Isis ve domuz tasvirli olanlardır. Doğu Deltası'ndaki Tell el-Yahudieh ve Tell el-Rataba'daki iki nekropolde de Akdeniz'de en çok kullanılan amuletler olan wedjat gözlerinin, Bes, Pataikos/Ptah, ve Sekhmet'in Üçüncü Ara Dönem boyunca kullanıldığı görülmektedir. Yeni Krallığın sonundan itibaren mezarlara konulan amuletlerin sayısı hızlı bir şekilde artmış ve repertuar giderek genişlemiştir, böyle ki Üçüncü Ara Dönem'de neredeyse tüm tanrılar temsil edilmiştir (Barcat 2019, 226-227).

63 Barcat 2019, 227-228, Tablo 1.

64 Hölbl 2008, 282; Costanzo – Dubois 2014, 157-164; Apostola – Kousoulis 2019, 18-20; Barcat 2019, 228.

65 Guirguis 2010, 124-127, Fig. 212-214.

66 Orquin 2014, 130-131, Fig. 31.

67 Guirguis 2010, 126-127.

larından gelen maşalar⁶⁸ oldukça benzer olup uzun dikdörtgen ağızlı basit bir tipe aittir. Farklı olarak Değirmenderesi örneği (fig. 3) demir malzemeden üretilmiştir. Ancak Değirmenderesi Nekropolü'nde bronzdan yapılmış aynı tipteki maşa ya da cımbızlar kontekstinde skarabe olmayan 3 ayrı mezardan⁶⁹ daha gelmiş ve Sub Geometrik-Erken Arkaik Dönem'e tarihlendirilmiştir. Bu üç mezardan ikisinin⁷⁰ ortak özelliği ise her mezarda tespit edilebilen en az iki bireyin bebek ya da çocuk bireyler olmayıp yetişkin bireylere ait iskelet kalıntılarının olduğudur. Üçüncü mezarda⁷¹ ise iskeletin mezar içerisinde uğramış olduğu doğal tahribat nedeniyle kemiklerin çoğu erimiş vaziyettedir ve iskelet üzerinde cinsiyet tayini yapılamamıştır. Yine aynı tipe ait bir başka bronz maşa ise Değirmenderesi mevkiisi sondaj buluntusu⁷² olarak kayıt altına alınmıştır. Olasılıkla tahrip olmuş bir mezara aittir. Bu bulgulardan yola çıkarak bebek mezarlarına hediye olarak bırakılan maşaların sadece skarabelere eşlik etmediği rahatlıkla söylenebilir. Fenike kültür bağlamında oldukça sık bulunan basit tipe ait bronz maşaların⁷³ Değirmenderesi ve Monte Sirai dışında benzer örnekleri bir diğer Fenike yerleşim yeri olan Cerro del Villar'dan gelmektedir⁷⁴. İber yarımadasından başka bir kanıt maşa-skarabe birlikteliğini bir kez daha belgelemektedir. Bu bağlamda İspanya'da Peña Negra yerleşim yerinde bulunan ve MÖ 6. yüzyılın ortalarına tarihlenen bir Mısır tipi amulet ve altı adet skarabe ile birlikte altın, gümüş ve bronzdan yapılmış metal objelerin arasında bir çift küçük bronz maşa da bulunmuştur. Bronz maşaların değerli buluntuların içine dahil edilmesi, şüphesiz nesneye atfedilen değeri doğrulamaktadır⁷⁵.

Hiyeroglif işaretlerin yer aldığı fayanstan yapılmış Değirmenderesi skarabelerini iki tip altında değerlendirmek mümkündür. Tip 1'de yer alan her iki örneğin (fig. 4-5: tip 1a-b) üst tarafı kutsal böceğin kendisidir yani böcek formundadır⁷⁶. Kafalar (clypeus) yarım daire şeklinde, kanat (elytra) çizgileri basit düz çizgilerle kaba ve düzensiz verilmiş, bacaklar oldukça şematize edilmiştir⁷⁷. Taban kısımlarında çerçeve görevi gören enlemesine bir oval içinde dikey yerleştirilmiş, derin oyulmuş dört hiyeroglif işareti yer almaktadır. Tip 1a'da bu işaretler kamış, yumurta, kafa ve sepet; tip 1b'de zıpkın, harman, yumurta ve sepet anlamlarını içermektedir. İsimleri hecelenmediği için orijinal olmadıkları düşünülmektedir. Tip 2 altında değerlendirilen skarabe ise düz kenarları olan oval plak şeklindedir. Tip 1'de görülen böcek formundaki üst kısım bu örnekte düz bırakılmıştır. Alt tarafta ise çerçeve görevi gören yatay ovalde ortadaki boğaz ve ciğer sembolünün her iki tarafına Mısır örneklerinde

68 Guirguis 2010, Fig. 213; Orquin 2014, Fig. 31.

69 18DDM61, 19DDM155, 19DDM156 (bronz maşa, örgü tekne mezar tipinde, MÖ 7. yüzyıl).

70 19DDM155, 19DDM156 numaralı mezarlar.

71 18DDM61 numaralı mezar.

72 18DDS72 (bronz maşa, MÖ 7. yüzyıl).

73 Guirguis 2010, 126.

74 Aubet 1999, Fig. 78, 1; Guirguis 2010, 126.

75 Guirguis 2010, 126-127.

76 Yazılı skarabelerin dışında doğal görünümlü ve kanatlı olan çeşitleri de bulunmaktadır. Bu örnekler ve ayrıntılı bilgi için bk. Nelis – Delvaux 2009, 255-259.

77 Naukratis buluntusu skarabe kalıbından alınan şema üzerinden kutsal böceğin bölümleri için bk. Masson 2018, Şekil. 1.

verilen simetrik düzenlemenin⁷⁸ aksine aynı tarafa doğru yönlendirilmiş spiral motifler ve yarım daire şeklindeki sepet sembolü olmak üzere toplam beş adet hiyeroglif anlamsız bir şekilde yatay olarak yerleştirilmiştir⁷⁹. Ortada yer alan ciğerler ve boğaz sembolü ‘iyi ve güzel’ in sembolüdür. Ancak bir anlam içermeyen spiral motifler olasılıkla süsleme olarak kullanılmıştır. Altta ve üstte yer alan sepet sembolünün her biri ‘efendi’ belki ‘iki efendi’ anlamına gelmektedir. Tüm bu ayrıntılar skarabelerin orijinal Mısır eserleri olmayıp Antik Dönem’in taklit üretimlerinden biri olduğunu göstermektedir.

Bir skarabe türünün yerini ya da hangi tipolojik atölyeye ait olduğunu belirlemek için arkeolojik kökenle birlikte fiziksel özelliklerinin de incelenmesi gerekmektedir. Mührün şekli, hiyeroglif işaretlerini uygulama doğruluğu, oyma stili, kraliyet adları ve kontrollü kazılardan gelen benzer örnekler skarabeleri tarihlemek için kullanılan somut kriterlerdir⁸⁰. Bazı motifler süreklilik gösterirken varyasyonlar ve yenilikler seri üretime dahil edilmiştir. Değirmenderesi örneklerine ikonografik açıdan bakıldığında Fenike ve Mısır orijinali skarabeler ile arasında dikkate değer bir üslup farklılığının olduğu görülmektedir. Ayrıca Ephesos⁸¹ ve Miletos⁸² buluntusu taklit üretimlerle de form ve üslup açısından benzeşmektedir. Bu bağlamda dilsel olarak bir anlam taşımayan, hiyeroglif semboller dışında dekorasyon öğelerinin de yer aldığı Değirmenderesi mezar buluntusu skarabelerinin Mısır ve Yakındoğu’nun etkisi ile üretilen Yunan işi Ege yapımı taklit üretimler olduğu düşünülmektedir ve Ege’de üretilen taklit skarabelerin basitleştirilmiş bir tipolojisini yansıttığı söylenebilir⁸³.

MÖ 7. yüzyıla tarihli Ephesos Artemis Tapınağı peripteros buluntusu Ege takliti skarabelerin, Tip 1 örneklerinde olduğu gibi basit bir hiyeroglif diliyle yazıldığı ayrıca form ve dönem olarak da Değirmenderesi örnekleriyle paralel oldukları görülmektedir. Naukratis üretimi Arkaik Dönem Pedasa⁸⁴ buluntusu skarabe ise form olarak tip 2 örneğiyle benzeşmektedir. Ancak böyle formunda olmayan üst kısım örneğimizde olduğu gibi düz değil figürlüdür. Karia Bölgesi’ndeki skarabeleri Pedasa dışında daha erkene giden Bodrum Müskebi’den de takip etmek mümkündür. Miken Dönemi mezarlarının bulunduğu Müskebi’de MSG13-UM1 numarası verilen amphora formundaki urne mezardan ele geçen buluntular arasında fayanstan yapılmış kirpi şeklindeki aryballos dışında bir adet skarabe ve Horus’un gözü tasvirli kolye ucu

78 Simetrik düzenlenmiş spiral tasarımlı Erken ve Geç Orta Krallık Mısır örnekleri için bk. Tor 2003, Fig. 1-2.

79 Mısır ve Levant Bölgesi’ndeki Geç Orta Krallık Dönemi’ne ait benzer üsluptaki skarabeler için bk. Tor 2003, 241, Fig. 2. Benzer formdaki İsrail mezar buluntusu plaka skarabeler için ayrıca bk. Brandl 2004, 142-143, Fig. 3.38. (MÖ 15. yüzyıl); Brandl 2017, Fig. 8.1 (Fenike, MÖ 7. yüzyıl).

80 Brandl 2004, 124; Boonstra 2020, 65.

81 Hölbl 2008, Kat. No. 220, 222, 223, 227 (MÖ 7. yüzyıl), Kat. No. 227-230 (MÖ 8. yüzyılın sonu-7. yüzyılın ilk yarısı).

82 Hölbl 1999, 355, Abb.11a-b.

83 Skarabelerin taklit üretimler olduğunu söyleyen ayrıca hiyerogliflerin anlamları konusunda yardımlarını esirgemeyen Michigan Üniversitesi’nden Logografik Dil Bilimci Larry Rogers’e çok teşekkür ediyorum.

84 Bulut 2018, Fig. 4, Kat. No. 25; Bulut 2019, 104, Fig. 2 (MÖ 6. yüzyılın ilk çeyreği).

ele geçmiştir⁸⁵. Ayrıca Milas'da müze başkanlığında gerçekleştirilen sondaj ve kurtarma kazılarında da benzer skarabe örnekler yine mezar buluntusu olarak ele geçmiştir.

Çevre bölgelerin kutsal alanlarından gelen Demir Çağı II'ye ait benzer ve farklı tiplerde skarabeler de bulunmaktadır. Letoon⁸⁶ buluntusu "Mısır mavisi" hamurdan üretilen skarabe hem mühür hem de amulet olarak kullanım görmüştür. Tipolojik olarak üst kısmı "anthropomorfik" insan başlıdır. Bölge halkını temsilen Afrikalı zenci insan başı şeklinde işlenmiş ve batılı pazarın talebine yönelik olarak Naukratis'de üretilmişlerdir⁸⁷. Benzer tipteki kalıp yapımı yüzlü skarabelerin Mısır dışında da dağılımı iyidir⁸⁸. Lykia'daki buluntular Letoon'la sınırlı değildir. Yakın komşusu olan liman kenti Patara Tepecik yerleşiminde⁸⁹ yapılan kazılarda MÖ 7. yüzyıla tarihlenen çok sayıda Naukratis ve Rhodos üretimi olduğu düşünülen skarabeler ele geçmiştir. Ionia Bölgesi'nde Ephesos⁹⁰ dışında Miletos Zeyintepe Aphrodite Kutsal Alanı fayansunu objeleri içerisinde 88'i Rhodos; 3'ü Naukratis ve 6'sı Mısır üretimi olmak üzere çok sayıda skarabe ele geçmiş, kutsal alan buluntusu diğer Mısır etkili üslupla yapılmış amuletlerle beraber MÖ 7. yüzyıla tarihlenmiştir. Athena Kutsal Alanı'ndan farklı olarak Zeyintepe Aphrodite Kutsal Alan buluntusu oryantal sunu objelerinin büyük bir kısmının ise kadın dünyasıyla ilişkili olduğu düşünülmektedir⁹¹. Ege Dünyas'ında ön plana çıkan Rhodos üretimlerinin Milet Kutsal Alanı'nda da sayıca başı çektiği açıkça görülmektedir MÖ 7. yüzyılda skarabelerin genel olarak Batı Anadolu kıyı bölgelerindeki coğrafi dağılımına baktığımızda özellikle deniz kenarlarında yer alan kutsal alanlarda Mısır etkili eserlerin sayıca daha fazla olduğu görülmektedir. Bu bağlamda sadece Karia Bölgesi'nde değil tüm Batı Anadolu kıyılarında Mısır etkili eserlerin yayılımını söz konusu buluntular üzerinden takip etmek mümkündür.

Değerlendirme ve Sonuç

Firavunların tanrı olarak hüküm sürdüğü antik Mısır'ın inanç sistemi Mısır ile kültürel ilişkilerin bir sonucu olarak tüm Akdeniz dışında Anadolu coğrafyasını da etkilemiş ve Mısır etkisinde olan eserler özellikle Ege'de geniş bir yayılım göstermiştir⁹². Nitekim Stratonikeia ve çevresinden gelen amuletlerin çoğu şüphesiz Mısır'dan esinlenmiş ve çoğunluğu Mısır ve Mısır taklidi üretimler yapan bazı merkezlerden ithal edilmiştir. Bu çalışmada Mısır tanrılarıyla ilişkilendirilen amulet gruplarından sadece mezar buluntusu

85 Özkan v.d. 2014, 119, Res. 14.

86 Özdelek 2021, 92-93, Fig. 7a-c, Fig. 8a-b.

87 Webb 2019, 15, Fig. 11. Naukratis üretimi insan başlı skarabe örnekleri ve pişmiş toprak kalıpları için ayrıca bk. Masson 2018, 5-7, Fig. 1-2, Tablo 1.

88 Webb 2019, 15.

89 Özdelek 2021, 104.

90 Hölbl 2008, Kat. No. 220, 222, 223, 227 (MÖ 7. yüzyıl), Kat. No. 227-230 (MÖ 8. yüzyılın sonu-7. yüzyılın ilk yarısı).

91 Hölbl 1999, 347-57, Abb. 4a-d, 5a-d, 6a-d, 7a-d, 8a-c (Mısır, steatit); 10a-d (Naukratis, steatit); 11a-d (Ege kökenli, fayans); Eren 2018, 155; Eren 2019, 78.

92 Apostola – Kousoulis 2019, 11.

MÖ 7. yüzyıla tarihlendirilen skarabeler değerlendirmeye alınmış ve Mısır dini inançlarının bazı yönlerinin Stratonikeia ve çevresinde de uygulandığını doğrulamıştır. Bu bağlamda Değirmenderesi Nekropolü'ne ait çocuk mezarlarında gömü hediyesi olarak ele geçen fayanstan üretilmiş skarabelerin üslup olarak Ege yapımı taklit üretimler olduğu tespit edilmiştir. Nitekim çözüme kavuşturulmamış çok sayıda skarabe bilimsel tartışmaların odak noktası olmuş gerek tipolojileri gerek coğrafi kökeni ve gerekse arkeolojik bağlamlarının olmamasından dolayı tarihlendirmesi ve üretim yerleri tartışma yaratmıştır. Skarabelerin genellikle çocuk mezarlarında bulunduğuyla ilgili araştırmacılar tarafından kabul gören bir görüş mevcuttur. Skarabelerin geldiği Değirmenderesi mezarlarının gerek antropolojik verilerle gerekse kontekst buluntularla çocuğa ait olduğu kesindir. Böylelikle Ege yapımı taklit üretimler olan skarabelerin çocuk cesetlerinin gömüleri esnasında yanlarına konulduğu ve Stratonikeia territoriumu'nda bu geleneğin yaşatıldığı anlaşılmıştır. Tüm Akdeniz'de bulunup kullanıldıkları için Mısır etkili bu amuletlerin Batı Anadolu'da, Karia Bölgesi'nde ve daha iç kesimdeki Stratonikeia ve çevresinde rastlanması şaşırtıcı değildir. Stratonikeia özelinde yaklaştığımız bu çalışma, Batı Anadolu ve Ege Dünyası'ndaki Mısır menşeli eserlerin tipolojisi, yayılımı ve cenaze törenleriyle ilgili yapılan diğer çalışmalara katkı sağlayacaktır. Ege bölgesinde, Mısır etkili amuletlerin en fazla deniz ticareti ağlarıyla ilgili bölgelerde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu bağlamda Protogeometrik Dönem'de Euboea ve Girit; MÖ 8. ve 7. yüzyıllarda ise Samos, Rhodos, Girit ve Anadolu öne çıkan bölgeler olarak belgelenmiştir. Geniş bir zaman dilimine yayılan Mısır veya Mısır etkili eserlerin Arkaik Dönem'den itibaren Doğu Yunan atölyeleri tarafından da üretildiği somut arkeolojik bulgularla desteklenmiştir. Bu bağlamda Yunanistan'ın her yerine dağıtılan, mezar ve kutsal alanlarda karşımıza çıkan Mısır eserleri, ticaret ve kült bağlamında önemli veriler sunmuştur. Bu nesnelere ev sahipliği yapan kutsal alanların Perachora ve Samos gibi genellikle kıyıya yakın yerlerde, bazen özel limanlarla bağlantılı olduğu görülmektedir⁹³.

Yerleşmelerin Geç Kalkolitik Çağ tabakalarından itibaren görülmeye başlayan Mısır etkili eserlerin sayısı Mısır ile ilişkilerin yoğun olduğu Demir Çağı'nda artmış ve ticaret yoluyla gelen Fenike veya Yunan atölyelerinde üretilmiş ve çoğunluğu mezarlardan gelmiştir. Bu bağlamda Karia Bölgesi'nde olduğu gibi diğer Batı Anadolu merkezlerinden ele geçen Mısır etkili objelerin özellikle kült aktivitelinde kullanılmış olduğu görülmektedir. Gerek kutsal alanlarda sunu objesi olarak kullanım gören gerekse mezarlarda apotropaik bir işlev yüklenen bu objeler uluslararası dolaşımında öncelikle tercih edildiğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu buluntuların çeşitliliği ve miktarı da kentlere göre değişmektedir. Anadolu'da sayıca az olan özgün Mısır eseri bulunabilecek yerler yukarıda da bahsi geçtiği gibi kıyı bölgeleridir. Mısır taklidi bol miktardaki Naukratis ve Rhodos yapımı eserler ise mezar ve tapınakların adak çukurlarından gelmiştir⁹⁴.

93 Barcat 2019, 230.

94 Özkan 2007, 78, 110.

Ege Dünyası'nda Protogeometrik, Geometrik ve Arkaik Dönem mezarlarında en sık rastlanan amuletlerin başında Mısır böcekleri yani skarabeler, daha sonra cüce Tanrı Bes ve tanrıça Sekhmet tasvirlerinin yer aldığı amuletler gelmektedir. Ptah-Pataikos ve Nefertum figürleri, kutsal alanların arkaik tabakalarında çok sayıda bulunmasına rağmen, yalnızca nadir durumlarda çocuk mezarlarında görülmüştür. Antropolojik verilerin eksikliğine karşın bu amuletlerin çoğunlukla çocukların ve nadiren kadınların mezarlarında bulunduğu araştırmalarla ortaya konmuştur⁹⁵. Stratonikeia Territoriumu'nda çocuk mezarlarında ele geçen skarabeler de Ege Dünyası'ndaki çalışmalara farklı açılardan katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda Değirmenderesi skarabeleri Akdeniz ticaretinin etkisiyle Karia Bölgesi'ne ulaşan doğu menşeli eserler olarak kayıt altına alınan özgün bir buluntu grubunu oluşturmaktadır.

95 Barcat 2019, 225-226.

Katalog**Katalog Numarası** : 1**Bulutnu yeri ve yılı** : Değirmenderesi/19DDM112 numaralı mezar; 2019**Kazı Env. No** : 19DDM112-T01**Malzeme** : İnce, sıkı, beyazımsı fayans, alt kısımda açık, kısmen sırtta ve bacaklarda korunmuş yeşil sır**Ölçü** : Yük. 0,6; Uz. 1,3; Gen. 1 cm**Üretim yöntemi** : Arka ve yanların kalıplanması, delinmesi, yanların oyulması, baskı ve ısıtma.**İşçilik** : Skarabe iyi, hiyeroglif orta. Tabanın etrafındaki çerçeve tasarımı beceriksiz**Teknik detaylar** : Boylamasına delikli, kalıp yapımı**a) Üst taraf** : İyi korunmuş, böcek formunda, yarım daire şeklindeki baş kabuğundan hafif dışarı çıkmış, bombeli gözler, sırt deseni basit düz çizgilerle verilmiş, Prothorax (ön göğüs kabuğu) Elytra'dan (kanat çatıları) ve Elytrae birbirinden basit, geniş oyuklarla ayrılmış, Humeral Callosities (sırt üçgeni) küçük çentiklerle verilmiş, Clypeus belirgin değil, boylamasına delinmiş**b) Yan taraf** : Hafif şematize edilmiş doğal görünümlü, üst kısımları taranmış bacaklar**c) Alt taraf** : Dış oval kenarından her yerden eşit olmayan oval basit oyuk bir çerçeve içinde dört adet hiyeroglif işaret kazanmış

Tipik Ege taklidi

Tarih : Sub Geometrik-Erken Arkaik (MÖ 670-630)**Katalog Numarası** : 2**Bulutnu yeri ve yılı** : Değirmenderesi/19DDM145 numaralı mezar; 2019**Kazı env. no** : 19DDM145-T01**Malzeme** : İnce, sıkı, turkuaz mavisi, sırlı, fayans skarabe**Ölçü** : Yük. 0,5; Uz. 0,9; Gen. 0,7 cm.**Üretim yöntemi** : Arka ve yanların kalıplanması, delinmesi, yanların oyulması, baskı ve ısıtma.**İşçilik** : Skarabe iyi, hiyeroglif orta. Tabanın etrafındaki çerçeve tasarımı beceriksiz**Teknik detaylar** : Boylamasına delikli, kalıp yapımı**a) Üst taraf** : İyi korunmuş, böcek formunda, yarım daire şeklindeki baş kabuğundan hafif dışarı çıkmış, bombeli gözler, sırt deseni basit düz çizgilerle verilmiş, Prothorax (ön göğüs kabuğu) Elytra'dan (kanat çatıları) düz olmayan basit, geniş bir oyuk; Elytrae birbirinden yine basit, geniş bir oyukla ayrılmış, Humeral Callosities (sırt üçgeni) küçük çentiklerle verilmiş, Clypeus belirgin değil, boylamasına delinmiş**b) Yan taraf** : hafif şematize edilmiş doğal görünümlü, üst kısımları taranmış bacaklar**c) Alt taraf** : Dış oval kenarından kabaca 0,03 cm uzaklıkta oval basit oyuk bir çerçeve içinde 0,03 cm her yerden eşit olmayan oval basit çizgi bir çerçeve içinde dört adet hiyeroglif işaret kazanmış

Tipik Ege taklidi

Tarih : Sub Geometrik-Erken Arkaik (MÖ 670-630)**Katalog Numarası** : 3**Bulutnu yeri ve yılı** : Değirmenderesi/19DDM114 numaralı mezar; 2019**Kazı env. no** : 19DDM114-T01**Malzeme** : İnce, sıkı, beyazımsı fayans, tek taraflı oval plak şeklinde**Ölçü** : Yük. 0,4; Uz. 1,3; Gen. 0,9 cm.**Üretim yöntemi** : Arka ve yanların kalıplanması, delinmesi, yanların oyulması, baskı ve ısıtma.**İşçilik** : Skarabe iyi, hiyeroglif orta. Tabanın etrafındaki çerçeve tasarımı beceriksiz**Teknik detaylar** : Boylamasına delikli, kalıp yapımı**a) Üst taraf** : İyi korunmuş, tümsek yüzey düz bırakılmış**b) Alt taraf** : Dış oval kenarından kabaca 0,02 cm uzaklıkta oval, basit oyuk bir çerçeve içinde beş adet hiyeroglif kazanmış, ortada ank (yaşam sembolü) ve her iki yanında simetrik düzenlemenin aksine aynı tarafa doğru yönlendirilmiş spiral motif ve yarım ay şeklinde hiyeroglif işaretler

Tipik Ege taklidi.

Tarih : Sub Geometrik-Erken Arkaik (MÖ 670-630)

Bibliografya ve Kısaltmalar

- Andrews 2014 Andrews, C., Amulets of Ancient Egypt, 1994, Trustees of the British Museum.
- Apostola – Kousoulis 2019 Apostola, E. – P. Kousoulis, “Aegyptiaca in archaic Greece: preliminary remarks on scarabs and scaraboids from the Sanctuary of Ialysus (Rhodes)”, *Göttinger Miszellen: Beiträge zur ägyptologischen Diskussion* 258, 9-20.
- Aslan –Yeğin 2021 Aslan, M. – Y. Yeğin, “Ankara’dan Isis ve Harpokrates Betimli Sihirli Yüzük Taşları ve Amuletler”, *Seleucia* XI, 113-136.
- Atik 2007 Atik, Ş., *Boncuk: İnanç ve Güç (Göz Boncukları ve Amuletler)*. Boncuk: İnanç, Güç ve Güzellik, İstanbul, 200-240.
- Aubert 1999 Aubert, M. E., Cerro del Villar-I. El asentamiento fenicio en la desembocadura del rio Guadalhorce y su interacción con el hinterland: 76-78. Junta de Andalucía, Sevilla.
- Barcat 2019 Barcat, D., “L’usage funéraire des amulettes en Grèce et en Égypte aux époques géométrique et archaïque: étude comparative”, *ARCHIMÈDE* 6, 222-238.
- Brandl 2004 Brandl, B., “Chapter 3: Scarabs, Seals, an Amulet”, *Bronze and Iron Age Tombs at Tell Beit Mirsim*, Issue 23 of IAA reports. Author, Sara Ben-Arieh. Publisher, Israel Antiquities Authority, 123-188.
- Brandl 2017 Brandl, B., “An Iron Age II Cowroid and Three Scarabs”, *MIQNE-EKRON* 9/2 Field IV Lower The Iron Age IIC Late Philistine City (ed. S. Gitin), Eisenbrauns, 329-338.
- Bonnet – Delforge 1999 Bonnet, C. – V. P. Delforge, Deux déesses en interaction: Astarté et Aphrodite dans le monde égéen. In *Les Syncrétismes Religieux Dans Le Monde Méditerranéen Antique* (ed. C. Bonnet – A. Motte), 249-73.
- Bulut 2018 Bulut, H., “Pedasa Athena Kutsal Alanı Arkaik Dönem Fayans Adak Sunuları”, *TÜ-BA-AR* 22, 119-143.
- Bulut 2019 Bulut, H., “Pedasa Athena Kutsal Alanı: Fenike Kökenli Kemik Oymalar ve Yakın Doğu Bağlantıları Üzerine Bazı Görüşler”, *Phaselis* V, 101-124.
- Boonstra 2020 Boonstra, S. L., “Finding Scarab Amulet Workshops in Ancient Egypt and Beyond: ‘Typological’ vs. ‘Material’ Workshops”, *Approaches to the Analysis of Production Activity at Archaeological Sites*, (ed. A. K. Hodgkinson – C. L. Tvetmarken), 65-83.
- Caman 2016 Caman, A. F., *Mısır ve Eski Anadolu İlişkileri: Erken Tunç Çağından Pers Dönemine Kadar*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Costanzo – Dubois 2014 Costanzo, D. – Dubois, C., *Fra Greci, indigeni e Greci d’Occidente. Parures e amuleti dalle sepolture infantili del Mediterraneo antico*, in C. Terranova (a cura di), *La presenza dei bambini nelle religioni del Mediterraneo antico*, Aracne Editrice, Roma, 141-183.
- Coşkun v.d. 2021 Coşkun, İ., – Çavuşoğlu, R., – Demirtaş, D., M.Ö. I. Binde Anadolu ve Mezopotamya Arasındaki Ticari İlişkiler, Ankara.
- David – David 1992 David, A. R. – David, A. E., *A Biographical Dictionary of Ancient Egypt*, London.
- Durnagözü 2020 Durnagözü, N., *Stratonikeia Koroplastığı, Pamukkale Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Denizli.
- Eren 2012 Eren, K., “Samos Heraion ve Ephesos Artemis Kutsal Alanlarındaki Oryantal Objeler”, *Mediterranean Journal of Humanities* 2/1, 87-95.
- Eroğlu 2014 Eroğlu, E., “Ege Göçleri ve MÖ I. Binde Anadolu”, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* Cilt, Sayı 1, 43-55.
- Guirguis 2010 Guirguis, M., *Necropoli fenicia e punica di Monte Sirai-Indagini archeologiche 2005-2007*, *Studi di Storia antica e di Archeologia* 7, Ortacesus.
- Gültekin 1968 Gültekin, H., “Erythrae Kazısında Bulunan Fayans Figürinler”, *TAD*, 17/2, 101-116.
- Hölbl 1999 Hölbl G., “Die Aegyptiaca vom Aphroditetempel auf dem Zeytintep”, *AA* 1999, 345-371.
- Hölbl 2008 Hölbl, G., “Akdeniz’de İ.Ö. 1. binyıl başlarında Mısır Kültür Varlığı”, *Efes Artemisionu. Bir Tanrıçanın Kutsal Mekânı* (ed. W. Seipel), 281-295.
- Karaaslan 2013 Karaaslan, N. Ç., “II. Binde Frit, Fayans ve Cam Malzeme Üzerine Bir Çalışma”,

- Bulleten 77/278, 15-72.
- Masson 2018 Masson, A., “Scarabs, scaraboids and amulets”, Naukratis: Greeks in Egypt, The British Museum (ed. A. Villing – M. Bergeron – G. Bourogiannis – A. Johnston – F. Leclère – A. Masson – R. Thomas.), 1-96.
- Nelis – Delvaux 2009 Nelis, A. N. – L. Delvaux, “Les amulettes: technique et fonctions”, Antiquités Au Musée Royal De Mariemont Égyptiennes, 213-259.
- Orquin 2014 Orquin, R. P., Le donne nella Sardegna fenicia e punica: tradizioni ed evoluzione delle identità. Il caso di Monte Sirai, Università Degli Studi Di Sassari, Dipartimento di Storia, Scienze dell’Uomo e della Formazione, Scuola Europea Di Dottorato “Storia, Letterature e Culture del Mediterraneo” CICLO XXVI.
- Özdilek 2021 Özdilek, B., “Letoon Kutsal Alanı’nda Ele Geçen Scaraboid Işığında İnanç, Kült ve Ticaret”, Phaselis VII, 89-109.
- Özkan 2007 Özkan, S., “Ülkemizde Bulunmuş Eski Mısır Eserlerine Göre Anadolu-Mısır İlişkileri”, TAD 22/1, 77-116.
- Özkan vd. 2014 Özkan, E. – B. M. Özler – E. B. Bağcı, “Müskebi Miken Dönemi Nekropolü Kurtarma Kazısı”, MKKS 23, Mardin, 113-130.
- Özyiğit 2000 Özyiğit, Ö., “1999 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları”, KST 22/2, İzmir, 1-14.
- Pinch 2002 Pinch, G., Handbook of Egyptian Mythology, California.
- Polat v.d. 2005 Polat, G. – Y. Polat, “Antandros 2003-2004 Yılı Kazıları”, KST27/2, Antalya, 89-104.
- Stripling v.d. 2017 Stripling, S. – B. Brandi – B. Peterson – B. SeEVERS, “A Scarab of Psametk I from Kh. El-Maqatır”, Palestine Exploration Quarterly 149-3, 186-200.
- Tor 2003 Tor, D. B., “Egyptian-Levantine Relations and Chronology in the Middle Bronze Age: Scarab Research”, The Synchronisation of Civilisations in the Eastern Mediterranean in the Second Millennium B.C. II, (ed. M. Bietak), Osterreichische Akademie Der Wissenschaften Denkschriften Der Gesamtkademie, Band XXIX, 239-248.
- Sister 2012 van Sister, J. L., Cultural exchange on Malta and Gozo: A study on the Aegyptiaca on Malta and Gozo from the Phoenician and Punic periods, J. L. van Sister Thesis, 2012.
- Webb 2019 Webb, V. E. S., “The significance of faience in the religious practices at Naukratis and beyond”, British Museum Studies in Ancient Egypt and Sudan 25, 1-28.
- Wilkinson 2016 Wilkinson, R. H., Mısır’ın Bütün Tanrı ve Tanrıçaları (çev. A. F. Yıldırım), Ankara.
- Yağcı 2007a Yağcı, G., “Mezopotamya Boncukları”, Boncuk: İnanç, Güç ve Güzellik, İstanbul, 276-318.
- Yağcı 2007b Yağcı, G., “Mısır Boncuk ve Amuletleri”, Boncuk: İnanç, Güç ve Güzellik, İstanbul, 320-341.

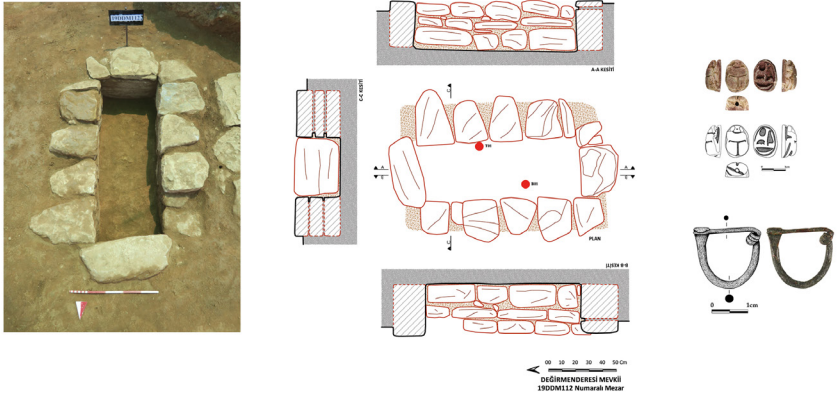

Fig.1 Değirmenderesi Nekropolü'nde bulunan 19DDM112 numaralı mezar ve konteksti

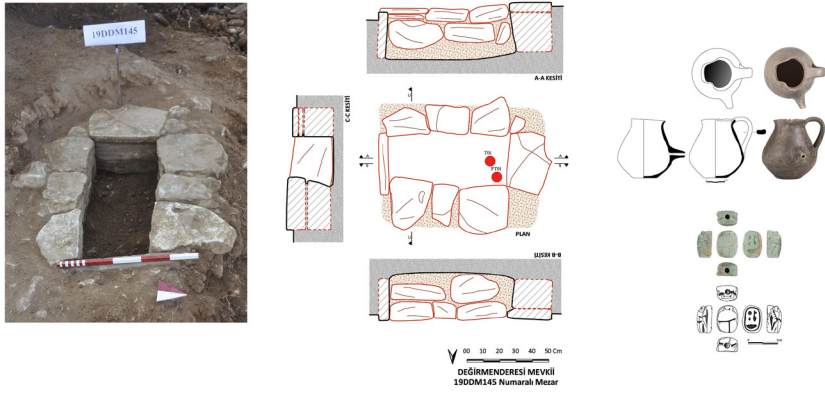

Fig. 2 Değirmenderesi Nekropolü'nde bulunan 19DDM145 numaralı mezar ve konteksti

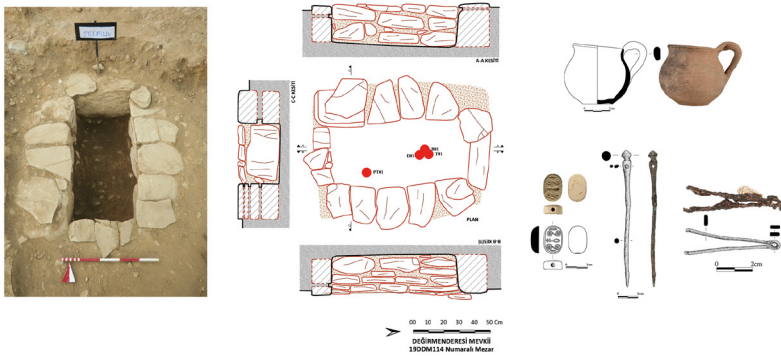

Fig. 3 Değirmenderesi Nekropolü'nde bulunan 19DDM114 numaralı mezar ve konteksti

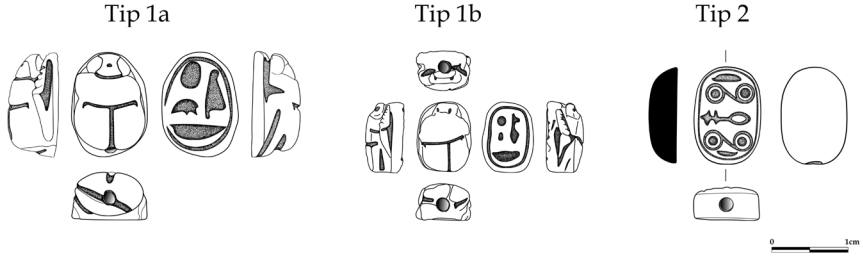

Fig. 4 Değirmenderesi skarabe (kutsal Mısır böceği) amuletler

Fig. 5 Değirmenderesi skarabe (kutsal Mısır böceği) amuletler